

Sergej Flere

Aleksandar Molnar

AVTORITARIZEM, ETNOCENTRIZEM IN RETRODICIONALIZACIJA

In contradistinction to great differences as to value orientations and attitudes found among regions of former Yugoslavia during the last decade, this study concentrates and documents on authoritarianism which is found to be present and very high throughout all the observed regions of former Yugoslavia. Authoritarianism was measured using some of the standard items from the Adorno et al. study on the matter. An average - on a 5 point scale (1 meaning total absence) - indicated a presence of 3.68 in 1987 and of 3.88 in 1989-91, demonstrating a strong prevalence of this attitude and a possible rise, though techniques applied are not directly comparable. Various possibilities of explaining the matter are considered, including the formerly dominant explanation in Yugoslavia that when finding authoritarianism we are in fact dealing with patriarchal traditionality. This explanation seems less plausible in view of indications of ethnocentrism and recent overt and violent ethnic antagonism, as well as of retraditionalization in Yugoslav regions. In conclusion, the issue is raised as to whether we are confronted with an authoritarian character structure or not, as well as whether a norm of authoritarianism is present in the explicit, normative structure. It may be possible that implicit and explicit cultures have merged bringing about a rise in the found authoritarianism.

Vrednostne orientacije, patriarhalni tradicionalizem, nacionalna homogenizacija, karakterna struktura

V zadnjem desetletju so sociološke in druge raziskave poročale o nehomogenosti jugoslovanskega prostora, še posebej, kar zadeva področje kulture (vrednostne orientacije - tu naj bi šlo za bolj stabilne sestavine - ter stališča in mnenja). Po ekonomskih in izobrazbenih kazalcih pa se je že poprej vedelo, da so razlike velikanske. Ugotovljene kulturne razlike lahko ponazorimo z oceno iz nekaterih novejših "jugoslovanskih" raziskav, ki jih lahko danes pojmujejo kot primerjalne in seveda kot zgodovinskega pomena. V raziskavi "Položaj, zavest in dejanje mladega rodu Jugoslavije" je F. Radin, eden od avtorjev, sklenil, da "edino teritorialna (ambientalna, kulturna) in nacionalna pripadnost pripeljeta do močnih razlik. Preostali socio-demografski kazalci delujejo samo na ravni omejenih sklopov problemov (F. Radin, 1986: 75). Podobna stališča, morda manj izrecno, zavzemajo tudi preostali avtorji v tem zborniku.

Izidi raziskave "Razredno bitje jugoslovanske družbe in ZKJ" niso - razen manjših fragmentov - objavljeni kot študija. Dokazujejo pa evidentno nehomogenost tedanjega jugoslovanskega prostora v družbenem in kulturnem pogledu, predvsem na ravni republik in pokrajin (N. Toš, 1987). Tudi zadnja v vrsti takih raziskav - z naslovom "Jugoslavija na kriznem razpotju" (podatki so zbrani maja 1990) - priča o istem pojavu. L. Bačević je takrat lahko sklenila: "Konsistentnost enonacionalne homogenizacije je registrirano empirično dejstvo. Vsi drugi temelji homogenizacije in diferenciacije (spol, starost, poklic, politični

temelji v "klasičnem" pomenu) so bolj ali manj zatrti ali pa zamegljeni pod vplivom nacionalne pripadnosti. Nacionalna in republiško-pokrajinska pripadnost sta edini spremenljivki, s katerih prednostjo smo lahko brez zadržkov zadovoljni." (Bačević: 1991, 210).

Ta pojav kulturnih razlik pa ne pripelje nujno do družbenih spopadov. Tukaj poskusimo reči nekaj več o enem izmed dejavnikov, ki pri tem lahko posreduje, in sicer o avtoritarizmu. Ukvarjali se bomo z izidi raziskave "Družbena zavest in kakovost življenja", ki jo je opravil t.i. konzorcij socioloških inštitutov. Izidi te raziskave veljajo za ves nekdanji jugoslovanski prostor. Podatki so zbrani v obdobju 1989-91, vsebujejo pa tudi 4 trditve, ki se nanašajo na avtoritarizem, in to z namenom, da bi ugotovili avtoritarni potencial. Gre za naslednje trditve:

1. "Brez vodje je vsak narod kot človek brez glave."
2. "Nadrejene je potrebno ubogati, tudi kadar nimajo prav."
3. "Najpomembnejša stvar za otroke je, naučiti jih, da ubogajo starše."
4. "Obstajata dve vrsti ljudi: šibki in močni."

Prve tri trditve se nanašajo na identifikacijo t.i. avtoritaristične submisije v vseh treh sferah družbenega življenja: javno-politični (1. trditev), organizacijski (2. trditev) ter intimni (3. trditev). Četrta trditev je bolj zapletena, saj je operacionalizirana, da bi pričala ne le o stereotipni rigidizaciji mišljenja (t.i. **ticket thinking**) in o sindromu moči (kot je to pri Th. Adornu in sodelavcih (Adorno et al., 1950: 249 in 256)), temveč tudi o avtoritaristični agresiji (vsaj v javni sferi človekove eksistence).

Če je šlo na tedanjem jugoslovanskem prostoru za procese etnocentriranja javnega življenja in retradicionalizacijo (konvencionalizacijo) intimnega življenja, potem sta prva in tretja trditev lahko kazalca tega, koliko etnoavtoritarizma in družinskega avtoritarizma vsebujejo ti procesi. V izidih te raziskave se pokaže problematičnost zasebnega (ekonomskega) življenja v Jugoslaviji ob koncu osemdesetih let. Med propagirano merkantilizacijo (ob nujni krepitvi tehnostrukture gospodarskih subjektov) in empiričnim obstojem neformalnih središč družbene moči (posredstvom še vedno dominantne družbene lastnine), obstajajo močna nasprotja, ki onemogočajo rez, kakršnega sta doživeli javna in intimna sfera. Nemožnost konsekventnega udejanjanja merkantilizacije gospodarskega življenja še naprej krepí pri ljudeh stare strahove in predstave o arbitrarni "direktorski avtoriteti." To je, po našem mnenju, vzrok, da je avtoritarizem v tej sferi mnogo manj navzoč kot v preostalih dveh. Širše situacijske okoliščine v obdobju zbiranja podatkov so asociirale na "vodilne" iz obdobja "komunistične oblasti". Le-ti pa so vedno imeli ambivalenten položaj v gospodarstvu: po eni plati kot tehnokratska, profesionalna nevarnost za ideologijo "integralnega samoupravljanja", po drugi plati pa kot nevarnost za "samoupravljalce" - kot neformalna transmisija politične moči, ki pa prihaja iz "družbeno-političnih skupnosti in organizacij." Respondenti še verjetno niso mogli potisniti iz zavesti negativnih predstav o vodilnih, saj so bili kot "samoupravljalci" še vedno nezaupni do njih (socialistični samoupravni totalitarizem ni univerzaliziral fuhrerjevskega načela, marveč ga je zadržal le na najvišjih ravneh oblasti). Obenem pa se nova ideologija tržnega gospodarstva z glorifikacijo menedžerjev še ni ukoreninila, čeprav - pod pogojem, da sprejmemo stališče, da gre za različne tipe avtoritarizma, ne pa samo za različne modalitete artikulacije in funkcioniranja le-tega - bi prav ta oblika lahko konvergirala z ekonomsko modernizacijo. Strinjanje s trditvijo "Nujna je popolna neodvisnost delovnih kolektivov od države" ni pravi kazalec, saj respondenti niso mislili na isto državo: na

Kosovu so verjetno mislili na "okupatorsko Srbijo", drugi na "eksploatorsko federacijo", tretji pa na "povampirjeno komunistično" državo. - V vsakem primeru - čeprav je stopnja strinjanja - glede 2. trditve zelo nizka - največ 26% v Hrvaški.

V nasprotju s tem izidom pa glede ostalih treh trditev v nobeni izmed opazovanih osmih enot (republike in pokrajine) ne prevladuje antiavtoritaristična, pogojno v pomenu Adorna et al., demokratično-tolerantna naravnost. Če bi celotno varianco za republike in pokrajine reducirali na numerične enote od 1 (popolna odsotnost avtoritarizma) do 5 (popolna navzočnost skrajnega avtoritarizma), potem je samo ena republika pod povprečjem, in to ob mejni vrednosti 2,99.

Najvišje povprečne vrednote so v primeru prve trditve. To ni izvirna trditev Adorna in njegovih sodelavcev, ampak izhaja iz teze, potrjene v omenjeni raziskavi o ugotovljeni (teoretično pričakovani) močni navezanosti avtoritarizma v javnem življenju in etnocentrizmu (korelacija med lestvicami E in F je bila 0,75). V naši raziskavi pa je bilo možno meriti povezavo samo z enim stališčem, ki amalgamira obe lastnosti. Prva trditev asociira na organsko sestavo družbe, etnična skupnost dominira nad osebnostnim načelom medosebnih odnosov, z virom v "glavi", ki so ji podrejeni vsi "udje". Poudarjanje biološke narave ljudstva naj bi eliminiralo asociacije na "nacijo" - kot se ta izraz uporablja po francoski meščanski revoluciji (politična enotnost temelji na oblasti meščanstva in univerzalizaciji njenih vrednot in načel, vključno s suvereniteto ljudstva in demokracijo), približa pa se nemški različici, kjer sta tradicionalno dominirala biologizem in rasizem (Neumann: 1988, 134-143). Povprečna vrednost strinjanja s to trditvijo je celo 4,23, kaj je pomembno več kot pri drugih dveh. Popolna (in pretežna) strinjanja variirajo od najnižjega v Vojvodini (73%) do najvišjega v Makedoniji (87%); variacija je torej zelo majhna, strinjanje pa izredno visoko. Lahko omenimo, da navzočnost aktualnega, "nedotakljivega" nacionalnega vodje v času zbiranja podatkov ne krepí tega stališča. V ožji Srbiji na primer (78%) in Hrvaški (74%) - kjer so ob tem času dominirali takšni vodje - so te vrednote nižje kot na Kosovu in Makedoniji.

Tretja trditev, ki se nanaša na družinski avtoritarizem, sodi med tiste, ki so najbolj rabljene v raziskovanjih avtoritarizma in za katero se zdi, da ima veliko diskriminativno moč. Povprečno strinjanje v 8 enotah je nižje kot pri prvi trditvi - 3,65. Najnižje je v Črni gori (46% - to je presenetljivo - sicer pa je bil tam vzorec majhen), najvišje pa je na Kosovu (78%) in v Makedoniji (77%). Ista trditev je uporabljena v raziskavi "Razredno bitje jugoslovanske družbe in ZKJ" 1987. I; takrat je bila ugotovljena celo višja raven strinjanja. Te izide je potrebno opazovati v kontekstu vseh podatkov; ti nedvomno pričajo o procesu retradicionalizacije (konvencionalizacije) intimnega življenja. V tem smislu se glede trditve "Če je v zakonu zaposlen le eden od zakoncev, je naravneje, da je to mož" pokažejo razlike v strinjanju le med Slovenijo (74%) in Črno goro (90%). V vseh preostalih enotah pa je strinjanje več kot 80%. Pri trditvi "Večina del v gospodinjstvu po svoji naravi bolj ustreza ženskam" je prav tako med opazovanimi enotami razmeroma majhna variacija: najnižje strinjanje je v Sloveniji - 59%, najvišje pa - 90% - v Makedoniji. Glede trditve "Dobro je, da sta v zakonu mož in žena enakopravna, a praviloma je bolje, da ima mož zadnjo besedo" je variacija med opazovanimi enotami večja: v Sloveniji je strinjanje 35%, v Črni gori pa kar 85%. Verjetno, da gre za bolj diskriminativen kazalec patriarhalnega tradicionalizma. Vseeno pa to priča, da začenja v intimni sferi življenja dominirati aktivni patriarhalistični tradicionalizem. Sicer pa kazalci homogenizacije na tleh Jugoslavije glede stopnje retradicionalizacije niso popolnoma enoznačni (eden od kazalcev priča, da je

Slovenija dokaj drugačna). Nekateri kazalci torej indicirajo večjo homogenizacijo, drugi pa manjšo.

Naša 4. trditev pa je nedvomno bistvena za identifikacijo določenih mehanizmov, prek katerih se nacionalna homogenizacija preoblikuje v pripravljenost za avtoritarno submisijo ter v agresivni potencial do drugih etničnih skupin. "Sindrom moči", ki zajema posameznika zaradi njegove trdne integracije v mi-skupino in identifikacije z močnimi osebnostmi političnega življenja te skupine, kakor tudi ustrezna "daltonizirajoča" regresija mišljenja v črno-bele stereotipe, pripeljejo do latentne avtoritarne agresije navzven. Trditev, da vedno obstajajo močni in šibki ljudje, se lahko sprejme kot indikativna v mnogih sferah življenja. V javni sferi pa ima poseben pomen, kadar gre za etnocentriranje in kadar ostaja do šovinizma in na njem zasnovanih akcij do drugih etničnih skupin le še majhen korak. Na primer, etnocentrizem in antisemitizem sta nedvomno različna pojava; nedvomno pa antisemitizem lahko začne delovati šele, ko je etnocentrizem že pripravil teren in ko so družbene razmere dozorele za "radikalne rešitve". Zelo zanimiva je glede tega Neumannova teza, po kateri je antisemitizem v Nemčiji imel tri funkcije: 1) da notranje (razredne) spopade pomiri in "spremeni" v eksterne (mednarodne) spopade; 2) da eksterne spopade (vojne napade) legitimira z neenako vrednostjo določenih narodov in z "dejstvom", da nižje vredni narodi (na temelju mednarodne zarote) vladajo nad nemškim narodom ("višje vrednim" oz. "najvišje vrednim") ter 3) da izrazi in izrabi energijo protikrščanskih (čeprav še ne antisemitskih) struj, že ukoreninjenih v Nemčiji, ki so imele svoje teoretično izhodišče v glavnem pri Nietzscheju in za katere je značilna ločitev ljudi na močne in šibke ter zavračanje usmiljenja do šibkih. (Neumann: 163-168). Iz tega sledi pomen četrte trditve iz naše raziskave, torej trditve glede identifikacije tistih stereotipnih ideoloških sklopov, ki niso na prvi pogled šovinistični, ampak, ki bi imeli - ob zaostritvi družbenih spopadov in njihovi internalizaciji - funkcijo legitimizacijskega temelja za prihodnjo avtoritarno agresijo. Splošno opazovano je 4. trditev dobila nadpovprečno podporo - 3,65. Strinjanje je bilo najvišje v Makedoniji (77%) in na Kosovem (70%), v drugih enotah pa okoli tri petine.

Če namenimo našo pozornost tabelam I in II, vidimo, da glede strinjanja s 1., 3. in 4. trditvijo ni velikih razlik med republikami in pokrajinami (2. trditve nismo vključili, ker vsebinsko ne sodi sem). Ob upoštevanju tega lahko popravimo še eno statistično analizo podatkov, sicer pa tokrat brez podatkov za Slovenijo.

III. tabela - Matrica korelacij avtoritarističnih trditev

trditev	1	2	3	4
1.	1.0000	0.1128	0.3281	0.3438
2.	0.1128	1.0000	0.2647	0.1139
3.	0.3281	0.2647	1.0000	0.3279
4.	0.3438	0.1139	0.3279	1.0000

III. tabela kaže na močne korelacijske zveze med 1., 3. in 4. trditvijo, 2. trditev pa se očitno šibko vklaplja v korelacijsko matrico. Rezultati faktorjske analize nedvomno pričajo, da je strinjanje s prvimi tremi trditvami pod vplivom drugačnega dejavnika kot strinjanje (de facto nestrinjanje) z 2. trditvijo (odsotnost negativne korelacije med njimi). Iz sklopa faktorjev orthobilique prve vrste jasno sledi, da sodi 2. trditev (z vrednostjo 0.6302) k dejavniku, ki se nanaša predvsem na etatizem (s čimer bi se potrdila naša podmena, da

intervjuvanci v "vodilnih" vidijo transmisije neformalne moči, ki so nad vprašanjem, kdo ima prav in zakaj, saj prihajajo iz nevidnih in nedostopnih "političnih struktur"). Obratno, prisotnost 1. (0.7658), 3. (0.4182) in 4. trditve (0.7127) v drugem dejavniku morda razkriva splošno naravnost k kolektivismu (še posebej indikativna je združitev s trditvijo "Interesi kolektiva morajo vedno biti pomembnejši od interesov posameznika"; ta v faktorju participira z vrednostjo od 0.5051). Značilno je, da pri dekompoziciji variance zavzema avtoritaristične trditve največji del variance. Pri prvem dejavniku je to zelo izrazito (1. trditev = 0.5710, 3. trditev = 0.2491, 4. trditev pa = 0.4961, v kontrastu z 2. trditvijo v drugem faktorju = 0.3692, kjer ena sama trditev zavzema večji del variance. Torej lahko sklenemo, da negativno stališče do etatizma v nobenem primeru ne pomeni, da kolektivism postane bolj šibek. Ravno nasprotno, negacija eklatantnega etatizma lahko indicira pomik od (sedaj definitivno propadle) socialistične različice kolektivismu k novi (pravzaprav najstarejši) obliki, ki uporablja tudi oguljene zoološke protoforme.

Izidi vsekakor pričajo o visoki meri avtoritarizma na vseh opazovanih območjih; če ga ne moremo razlagati drugače kot obliko regresivnega prilagajanja družbeni situaciji, v kateri se posameznik alienira od družbe, ki jo razjeda kriza, kjer on občuti dezorientacijo, strah in negotovost. Prizadevanje za preseganje te krize pa posameznik najde v predstavah o močnih političnih osebnostih, ki so "dobre in poštene"; to so tudi viri orientacije v kaosu in projekcije strahu, povzročene z družbeno dezorganizacijo. Na tej podlagi prihaja do pojava, ki ga je Freud imenoval identifikacija z agresorjem, in do prenosa agresije na irelevantne objekte, s katerimi se resnični agresor substituirira (Adorno et al.: 1950, 618). V srbski psihološki literaturi je temu nasprotipostavljen drugačen koncept, tako da bi šlo pri avtoritarizmu, ugotovljenemu v (nekdanji) Jugoslaviji, za patriarhalno, tradicionalno kulturo brez "fašistoidnega potenciala", kakor sta svoje izide predominacije orientacije F tolmačila N. Rot in N. Havelka v raziskavi dijakov srednjih šol v Beogradu in Kragujevcu še pred dvajsetimi leti. (Rot in Havelka, 1973: 152-3). To stališče konvergira s tistim, po katerem se "kognitivni" in "psihodinamični" avtoritarizem razlikujeta. V prvem primeru naj bi šlo za ideološki splet stališč in naravnosti, ki izhajajo iz običajev in izročila okolja, za drugega pa se lahko reče, da pripelje do konsekvenc, ki so jih raziskovali Adorno in sodelavci (avtoritarna agresija, avtoritarna submisija, stereotipizacija itd.). Da pa bi se sploh lahko govorilo o takih dopolnilih in korekcijah stališč iz Adornove študije je nujno poznati teoretični kontekst (njegove sestavine se nahajajo v drugih delih frankfurtske šole), v sklopu katerega so se ta stališča oblikovala. To se pa pogosto - kot poudarja V. Jaerisch (1975: 142) - zanemarljivo.

The Authoritarian Personality je pravzaprav delo, s katerim se končuje trilogija freudomarksističnih poskusov, da se z uporabo psihoanalize razlagajo socio-kulturalne motnje monopolskega kapitalizma in predvsem odsotnost socialistične revolucije na Zahodu. Prva od teh knjig je **Množična psihologija fašizma** W. Reicha, objavljena 1933. V njej zadenemo ob domislek psihološkega substrata monopolskega kapitalizma, ki se izrazi prek malomeščanske zavesti nameščencev in uslužbencev velikih podjetij (na katere Reich vedno misli, ko govori o "srednjih plasteh"). Značaj nameščencev in uslužbencev (ki so vzgojeni v malomeščanski družini, represivni glede genitalne seksualnosti, pa v gospodarski organizaciji, kjer je osamljen in izoliran od upravljalcev) se definitivno oblikuje - značilni sta poslušnost in ubogljivost ne samo v ekonomski, marveč tudi v politični sferi. Njegova seksualnost se trajno navezuje na predgenitalni stadij, in s tem je olajšana pot do identifikacije z "nacijo" in do nasedanja političnim manipulacijam "vodje nacije". Delavstvu - prav zato, ker dela v kolektivu - uspe, osvoboditi se posledic

malomeščanske vzgoje. Prav zaradi neugodnega položaja v delitvi dela pridobi svobodno genitalno seksualnost, ki pa je prvi pogoj za drugo vrsto identifikacije - z mednarodnim delavskim gibanjem. Toda, delavstvo trpi zaradi tega, ker se sramuje svojega položaja v delitvi dela (posebna oblika kompleksa manjvrednosti). To pripelje do tega, da je podložno malomeščanski indoktrinaciji in identifikaciji z vzorci ravnanja vladajočega razreda in uslužbencev, to pa prepreči pozitiven vpliv proizvodnih pogojev na njegovo seksualnost (Reich, 1981: 72-84). V drugi knjigi te trilogije, v Frommovi študiji **Avtoriteta in družina**, zmanjkuje vplivov emancipatornih potencialov proizvodnih pogojev na genitalno seksualnost proletariata (verjetno zaradi znanega dejstva fragmentacije dela in birokratizacije sindikatov, kar pripelje do osamitve delavcev na enak način kot uslužbencev). Težišče pa se premika k mazohistični naravi v monopolskem kapitalizmu na splošno. Sedaj se celo "mazohistična narava" opazuje kot tipična za največji del zgodovine, ko so ljudje tlačeni, prisiljeni ubogati. Pripadniki meščanskega razreda v 18. stoletju so predstavljali zgodovinski novum, saj jim je uspelo razviti "čut moči in samostojnosti, ki zmanjšuje sadomazohizem" (Fromm: 1980, 121). Z razvojem kapitalizma pa so se začele pojavljati oblike nekontrolirane in vse bolj katastrofalne samostojnosti družbenih sil glede na posameznika, tako da je bila vse bolj močna "sadamazohistična instinktivna struktura" in "avtoritarna struktura značaja" (Fromm: ibidem). Demokratska avtoriteta, ki bi ustrezala "družbi z razvito solidarnostjo interesov svojih pripadnikov", se pri Frommu pomika v nedefinirano prihodnost.

V skladu s Horkheimerjevimi uvodnimi pripombami za **The Authoritarian Personality** se avtoritarna osebnost dojema kot novi "antropološki" (sedaj že kot post-meščanski, ne pa več kot malomeščanski) tip, ki nadomešča individualistični in demokratični tip meščana liberalnega kapitalizma. Prav zato je tudi njihov vzorec zajemal "skoraj izključno srednji družbenoekonomski razred", ki so mu bili vprašalniki prilagojeni (Adorno et al.: 1950, 19-23)). Torej v tej raziskavi Adorna in sodelavcev niso zanimali niti avtoritarizem niti emancipatorni potenciali delavstva. Za njih je proletariat že nehal biti subjekt revolucije. V **Dialektiki razsvetljenstva** je Odiseju (kot arhetipu meščanskega homo oeconomicusa) postavljeno nasproti delavstvo (posadka ladje) kot duševno in telesno tlačeno, da bi zanesljivo sledilo poti "ubogljivosti in dela" (Horkheimer in Adorno: 1989, 46). Torej, edino relevantno je, zakaj meščan - zasebni lastnik izda svojo osemnajstostoletno emancipatorno dediščino, psihično retardira in postaja glavni privrženec **Führerja** (kot je znano, je NSDAP 1932 zmagala na volitvah na ta način, da je "ugrabila" glasove predvsem konservativnim strankam, število glasov komunistične in social-demokratske stranke pa je stagniralo (glede kontraverz o tem glej Lipset: 1969, 176-92)). Eden od možnih odgovorov je, da se duševna retardacija meščana iz srednje plasti razlikuje od tiste pri delavcu, ker gre v prvem primeru za predgenitalno značajsko strukturo. To je razlog, da se je kasneje v teoriji pojavila hipoteza, da se avtoritarni značaj lahko konstituira na temelju tipične karakterne strukture samo pri pripadnikih srednjega sloja kot interiorizirana instanca z ciljem, naj pomiri zahteve ida (določene nagonске strukture) ter realnosti, pri delavstvu pa ne prihaja niti do interiorizacije in regresivne pomiritve, marveč se nasprotje teh sfer samo "prenaša", in to z rigidnim ravnanjem v skladu z vsiljenimi tradicionalnimi kodami vedenja. Z drugimi besedami, medtem ko se pripadniki srednjega razreda (na osnovi analnega značaja) učijo, kako se karakterno pomiriti z nasprotji poznega kapitalizma, pa se delavstvo uči živeti z odprtimi nasprotji in prenaša položaj v družbi, kakršen pač je (Jaerisch: 1969, 161).

Tabela I POVPREČKI NESTRINJANJA S TREMI TRDITVAMI, KI SE NANAŠAJO NA AVTORITARIZEM PO REPUBLIKAH IN POKRAJINAH

	"Brez vodje je vsak narod kot človek brez glave"	"Obstojata samo dve vrsti ljudi: močni in šibki"	"Najpomembnejša stvar za otroke je, naučiti jih ubogati starše"
Slovenija	4,34	3,76	3,60 (3,71)
Vojvodina	3,97	3,53	3,31 (4,31)
Bosna in Hercegovina	4,01	3,62	3,84 (4,46)
Hrvaška	4,01	3,45	3,57 (4,32)
Črna gora	4,03	3,42	2,99 (4,46)
Makedonija	4,81	4,14	4,06 (4,67)
Srbija (zunaj pokrajin)	5,19	3,18	3,70 (4,17)
Kosovo in Metohija	4,45	3,93	4,16 (4,41)
arit. povpreček r/p	4,23	3,63	3,65 (4,31)

Tabela II POVPREČKI SKUPNEGA STRINJANJA S TRDITVAMI, KI SE NANAŠAJO NA AVTORITARIZEM, PO REPUBLIKAH IN POKRAJINAH

	povpreček	
	1989-90	(1987)
Slovenija	3,90	(3,44)
Vojvodina	3,60	(3,66)
Bosna in Hercegovina	3,82	(3,83)
Hrvaška	3,67	(3,60)
Črna gora	3,48	(3,67)
Makedonija	4,34	(3,67)
Srbija (zunaj pokrajin)	3,69	(3,61)
Kosovo in Metohija	4,18	(3,99)
arit. sredina r/p	3,88	(3,68)

Pripomba:

1 pomeni popolno navzočnost intenzivnega nestrinjanja v celem okolju, 5 popolno navzočnost popolnega strinjanja v določenem okolju.

Podatki v oklepajih se nanašajo na 1987. I. in izvirajo iz publikacije "Klasno biće jugoslovenskog društva i SKJ: sumami prikaz rezultata", Ljubljana (RI FSPVN), vodja raziskave N. Toš. Uporabljena je metoda skoriranja. Vzorca sta v obeh primerih bila velika, večetapna in pomembno reprezentativna; v obeh primerih pa se je pokazal odmik od planiranega vzorca. Izidi na II. tabeli niso direktno primerjalni, obenem pa je zbiranje podatkov trajalo v drugi raziskavi dlje časa, dokler so se žarišča krize "selila po delih tedanje Jugoslavije. To je tudi vplivalo na stališča po regijah.

O avtoritarizmu delavstva je potekala obsežna diskusija. Z Lipsetovo študijo iz 1959. l. je stališče, da so delavci "nižje plasti" najbolj avtoritarna skupina, v ameriški sociologiji postalo skorajda aksiomatično (Lipset: 1969, 131). Delavski razred je najbolj avtoritar zaradi svoje izolacije v demokratičnem življenju, zaradi ekonomske negotovosti, zaradi agresije v družinskem življenju in rigidnosti v mišljenju so to lastnosti, ki so evidentno navzoče tudi pri farmerjih in provincialnih poslovnežih, vendar pri njih niso teoretično problematizirane). Ta stališča so večkratno empirično potrjena, čeprav je ostalo nejasno, ali so delavci le zaradi nižje izobrazbe "bolj iskreni in odkritosrčni v izražanju svojega nazora, ki pa je v nasprotju z dominantno liberalno-demokratično ideologijo družbe" (Grabb: 1979, 45-6). Kadar pa gre za "liberalno-demokratično ideologijo" je upravičeno vprašati se, ali gre za ideologijo iz knjig liberalističnih teoretikov, ali pa ta zares živi v empirični politični ureditvi neke družbe. V eni izmed raziskav ob koncu petdesetih let so izhajali prav iz teze, da je "predsodek do skupin drugih (**outgroups**) del normativne ureditve ameriške družbe; zaradi tega je avtoritarizem v Ameriki predvsem potrebno analizirati kot vprašanje deviacije oz. konformiranja z normami, ki se vsiljujejo Američanu, kjer se zahteva - kot bi danes rekli - kognitivni avtoritarizem (Martin in Westie: 1959: 528). Podobne dileme glede reakcije na avtoritaristične trditve je zastavila tudi neka nemška raziskava, katere sklep pa je, da je nižja izobrazba navezana na strinjanje s trditvami t.i. skale A (avtoritarizem). Vendar se je po intenzivnih intervjujih izkazalo, da dober del pripadnikov izobraženega srednjega razreda samo verbalno izpoveduje demokratično naravnost, tako da nestrinjanje s trditvami na skali A še ne pomeni "virtualne demokratičnosti" (Freyhold: 1971, 246). To vsiljuje sklep, da dolžina in stopnja izobrazbe pomagata oblikovati zavest, da je v sodobni družbi potrebno deklarirati demokratične vrednote (saj to izhaja iz "eksplicitne" kulture oz. uradne ideologije), ne glede na to, kakšno je resnično mnenje o njih (pod vplivom normativnih zahtev druge, "implicitne kulture") in kakšen pomen se jim pripisuje. Dejstvo, da izobraževanje zmanjšuje pripravljenost srednjih slojev, da se verbalno strinjajo s trditvami, ki so po drugi svetovni vojni imenovane za avtoritarizem, ne priča in ne more pričati o tem, kakšne so navezave do sedanjega stanja ukoreninjenosti določenih predsodkov (ideološka sestavina) v določeni karakterni strukturi (psihološka sestavina), kar pa je bil namen raziskave o avtoritarni osebnosti. Po drugi svetovni vojni se je fenomen avtoritarizma kot razmerja med predsodkom in (tipičnim) značajem (srednjega sloja) nedvomno v zahodnih družbah spremenil, verjetno pa ni izginil. Manjkajo socio-psihološke raziskave, ki bi lahko teoretično identificirale sodobno stanje fašistoidnosti in etnocentrizma. Empirična raziskava v Kanadi je prepričljivo pokazala, da se danes, na podlagi skale F, avtoritarizem 1) lahko identificira edino kot ideološki problem - kot problem konformizma s kulturnimi normami (torej kognitivni avtoritarizem) - ne pa kot psiho(pato)loški problem, 2) ne korelira več z etnocentrizmom, ki je po hladni vojni in antikomunističnem nacionalizmu postal zelo zapleten (Forbes: 1985, 169). Verjetno je najustreznejšo oceno dosedanjih raziskav avtoritarizma na podlagi (razredno nediferenciranih) vprašalnikov, ki dogmatično temeljijo na študiji Adorna in sodelavcev, podala U. Jaerisch. Meni, da se z njo danes še edino lahko merijo "slojno specifične jezikovne strukture, njim ustrezni kognitivni procesi in dominacija razrednoharmonične nasproti konfliktualno usmerjeni ideologiji v množičnih medijih", nikakor pa ne psihične (karakterne) strukture in resnično vedenje (1975: 173).

Če upoštevamo vse to, postaja jasno, zakaj je tako težko govoriti o problemu avtoritarizma na prostoru nekdanje Jugoslavije. Jugoslavija nikoli ni bila meščanska

družba (ali pa velja ta sodba vsaj za večji del), kjer bi dominiral "individualistični, demokratični tip" s tako (analno) strukturo, ki bi ustrezala avtoritarni "transformaciji". Vse raziskave so do sedaj merile t.i. kognitivni avtoritarizem, ki ni psihološke (v zgoraj omenjenem pomenu) narave, marveč je ideološke narave, ki pa se - kot omenja I. Šiber - vklaplja v nesamoupravni oz. nedemokratično egalitaristično-etatistični normativni sklop (Šiber: 1989, 144). V jugoslovanskem prostoru je bil navzoč tudi pojav pretežne navzočnosti avtoritarizma med nižje izobrazenim prebivalstvom (evidentirano v naši raziskavi, čeprav ne izrazito), kar se tudi nanaša na prej omenjene teoretične težave. Potrebna je socio- psihološka teorija, ki bi identificirala specifičnosti karakterološke geneze t.i. delovnih ljudi na nekdanjem jugoslovanskem prostoru in odgovorilo na vprašanje o posebnih razrednih samoupravnih in postsamoupravnih avtoritarizmih. Le na ta način bi se mogli približati odgovorom na vprašanja, ali imajo nacionalni totalitarizmi na teh prostorih karakterno podlago (ali pa samo ideološko) in za katere razrede gre ter na kateri način. V ta namen bi bilo potrebno ločiti nekatera vprašanja. Prvo je vprašanje, ali je prišlo do določenega zblizanja eksplicitne in implicitne normativne kulture (pojav, značilen za krizna obdobja, v katerih vzburkane strasti prežemajo celotno družbeno življenje). Sem sodi tudi vprašanje, ali se v teh kulturah nahaja norma avtoritarizma. Pritrdilen odgovor na ta vprašanja bi pričal o navzočnosti kognitivnega oz. ideološkega avtoritarizma (v relacijah konformizem-nekonformizem). Čeprav izidi naše raziskave vsebujejo indice za tak sklep, se ta ne more šteti kot veljaven, dokler se ne opravi raziskava same normativne kulture (verjetno normativnih kultur) in ugotovi navzočnost avtoritarizma. Popolnoma ločeno pa je vprašanje, ali bi se na tak način ugotovljena navzočnost ideološkega ali kognitivnega avtoritarizma lahko še naprej tolmačila z obstojem določene avtoritarne karakterne strukture, kot univerzalno navzočem psihološkem potencialu, da se na politični izziv reagira z navdušenim odobravanjem vodje in s konformizmom do norme avtoritarizma. Kot je že omenjeno, ne moremo najti zanesljive podlage za tak sklep, saj manjkajo teoretični vpogledi v specifične karakterne tipe v nekdanji jugoslovanski realsocialistični družbi in v njihovo medsebojno dinamiko. Na žalost, verjetno gre prav tu za najpomembnejše vprašanje, glede na resnost položaja v katerem se nahajajo jugoslovanske dežele, in na perspektive določenih nacionalnih totalitarizmov, da z globinskim (instinktivnim in karakternim), in ne le z površinskimi ideološkimi psihičnimi strukturami ljudstva najdejo podlago za svojo lastno reprodukcijo.

Naj na koncu omenimo, da, ne glede na ta vprašanja, nekateri izidi iz 1989-91 nasprotujejo pričakovanjem (če ne glede na možne razlike v teoretičnih razlagah). Pri tolmačenju teh razlik med osmimi okolji je potrebno upoštevati tudi razlike v vzorcih ter trajanje zbiranja podatkov, torej dolžino obdobja, v katerem so se krizni in razvojni pojavi "selili" v različnih oblikah po tedanjem jugoslovanskem prostoru. Zaradi tega imajo večji primerjalni pomen in so bolj zanesljivi podatki iz 1987. leta.

REFERENCE

- Adorno, Th. et al. (1950): **The Authoritarian Personality**, New York: Harper and Row.
- Bačević, L. et al. (1991): "Jugoslavija na kriznoj prekretnici", Beograd: Konzorcijum institucija za ispitivanje javnog mnjenja.
- Forbes, H. (1985): **Nationalism, Ethocentrism and Personality, Social Science and Critical Theory**, Chicago and London
- Freyhold, M. (1971): "Authoritarismus und politische Apathie", **Frankfurter Beitrage fuer Soziologie** (22).
- Fromm, E. (1980): **Autoritet i porodica**, Zagreb: Naprijed.
- Grabb, E. (1979): "Working Class Authoritarianism and Tolerance of Out-Groups: a Reassessment", **Public Opinion Quarterly** (43):1.
- Greenstein, F. (1975): **Pesonality and Politics**, New York.
- Horkheimer, M. in Adorno, Th. (1989): **Dijalektika prosvjetiteljstva**, Sarajevo: Svjetlost.
- Jaerisch, V. (1975): **Sind Arbeiter autoritaer? Zur Methodenkritik politischer Psychologie**, Frankfurt a. M. - Koeln.
- Lipset, S.M. (1969): **Politički čovek**: Beograd.
- Martin, J. in Westie, F. (1959): "The Tolerant Personality", **American Sociological Review**, (24):4.
- Neumann, F. (1988): **Behemoth: Struktur und Praxis des Nationalsozialismus 1933-1944**, Frankfurt.
- Radin, F. (1986): "Vrijednosti jugoslovenske omladine", v Vrcan, S. et al.: **Položaj, svest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije. Preliminarna analiza rezultata**, Beograd-Zagreb: CIDID-IDIS.
- Reich, W. (1981): **Masovna psihologija fašizma**, Beograd
- Rot, N. in Havelka, N. (1973): **Nacionalna vezanost i vrednosti srednjoškolske omladine**, Beograd: Institut za psihologiju.
- Šiber, I. (1989): "Autoritarna struktura ličnosti - kritički prikaz jugoslavenskih istraživanja", **Politička misao** (26):1.
- Toš, N. et al. (1987): "Klasno biće jugoslovenskog društva i SKJ: Sumarni prikaz rezultata", Ljubljana: Raziskovalni inštitut FSPN.